

УДК 378.112:005

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-5\(11\)-425-436](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-5(11)-425-436)

Романенко Євген Олександрович доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, Президент Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного управління, Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070, тел.: (044) 462-55-41, e-mail: poboss1978@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2285-0543>

Коляденко Ніна Володимирівна доктор медичних наук, доцент, завідувач кафедри медичної психології «ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 02000, тел.: (067)756-72-57, e-mail: ninak@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-2099-0163>

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЗООТЕРАПЕВТИЧНИХ ВТРУЧАНЬ ЩОДО ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті визначено, що зоотерапія - особливий напрямок медико-психологічної допомоги, що здійснюється завдяки фізіологічному та психологічному впливу тварин-асистентів. Дослідження, що проводяться останнім часом, підтверджують позитивний вплив тварин, насамперед, на психоемоційні стани людини.

Взаємодія з людиною з тваринами має глибокий характер, що обумовлює ефективність використання анімалотерапії для лікування різноманітних психологічних і психофізіологічних травм

Позитивний вплив собак в сфері комплексу різних заходів по відновленню автономності, адаптації, працездатності і здоров'я людей з обмеженими фізичними і психічними можливостями в результаті перенесених (реабілітація) або вроджених (абілітація) захворювань є безперечним. Каністерапію використовують в медичній та соціальній реабілітації при ПТСР.

З огляду на основні потреби всіх рівнів психіки людини, міжвидові відносини з собакою здатні задовольнити більшу частину психологічних потреб, тому каніс-терапія в комплексі з іншими медико-психологічними заходами є дієвим лікувально-реабілітаційним засобом.

Доведено, що спостереження за рибками в акваріумі заспокоює і відновлює почуття душевної рівноваги після нервових зривів і психологічних потрясінь. Рибок корисно тримати людям, які страждають на неврози та депресію. Акваріум також сприяє покращенню мікроклімату в приміщенні.

Заводити гризунів рекомендують невпевненим в собі людям: спілкування з цими тваринами допомагає подолати замкнутість і комплекси. Тактильний контакт із ними розслабляє дрібну мускулатуру, знижує тривогу і агресію. Дітей вони вчать дбайливому відношенню, сприяють вихованню відповідальності.

В багатьох країнах створені спеціальні організації та центри, в яких проводиться зоотерапія. Спілкування з тваринами допомагає в лікуванні людей із фізичними або психічними захворюваннями. Сприятливий вплив тварин на організм людини визнано Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ).

Ключові слова: зоотерапія, психокорекційна програма, каністерапія, синдром гіперактивності, собака-терапевт.

Romanenko Yevhen Oleksandrovych Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, President of the Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration, Andriyivskiy Uzviz, Building 11, Office 68, Kyiv, 04070, tel.: (044) 462-55-41, e-mail: poboss1978@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2285-0543>

Koliadenko Nina Volodymyrivna Doctor of Medical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Medical Psychology, PJSC "Interregional Academy of Personnel Management", Frometivska St., 2, Kyiv, 02000, tel.: (067) 756-72-57, e-mail: ninak@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-2099-0163>

THE ORETICAL JUSTIFICATION OF ZOOTHERAPEUTIC INTERVENTIONS REGARDING THE PSYCHO-EMOTIONAL STATE OF PERSONALITY

Abstract. The article defines that zotherapy is a special direction of medical and psychological care, which is carried out due to the physiological and psychological influence of animal assistants. Recent studies confirm the positive effects of animals, especially on human psycho-emotional states.

Human-animal interaction is profound, which determines the effectiveness of animal therapy for the treatment of various psychological and psychophysiological traumas

The positive impact of dogs in the complex of various measures to restore the autonomy, adaptation, ability to work and health of people with disabilities due to transferred (rehabilitation) or congenital (habilitation) diseases is undeniable. Canister therapy is used in medical and social rehabilitation for PTSD.

Given the basic needs of all levels of the human psyche, interspecific relationships with the dog are able to meet most psychological needs, so canis therapy in combination with other medical and psychological measures is an effective treatment and rehabilitation tool.

It has been proven that watching fish in an aquarium calms and restores a sense of balance after nervous breakdowns and psychological shocks. It is useful to keep fish for people suffering from neurosis and depression. The aquarium also helps to improve the indoor climate.

Breeding rodents is recommended for insecure people: communication with these animals helps to overcome isolation and complexes. Tactile contact with them relaxes small muscles, reduces anxiety and aggression. They teach children to

be caring, and to foster responsibility.

In many countries, special organizations and centers have been established to provide zootherapy. Communication with animals helps in the treatment of people with physical or mental illnesses. The beneficial effects of animals on the human body are recognized by the World Health Organization.

Keywords: zootherapy, psychocorrection program, canine therapy, hyperactivity syndrome, dog therapist.

Постановка проблеми. В сучасному світі людина стикається з багатьма стресогенними чинниками. На жаль, все частіше серед подій трапляються такі, що є загрозливими для життя. В тих, хто був учасником або свідком таких подій, може виникнути специфічне порушення психічного здоров'я – посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Проблемою є те, що можливості фармакотерапевтичної допомоги при ПТСР є досить обмеженими, ліки можуть лише дещо знизити виразність окремих симптомів цього розладу, тому значне місце в комплексному лікуванні ПТСР посідає психотерапія. Серед різноманітних психотерапевтичних втручань найбільш ефективним вважається КПТ (когнітивно-поведінкова терапія). Втім, не завжди наявні окремі патопсихологічні симптоми досягають клінічного рівня ПТСР, а отже, вчасне виявлення таких симптомів та відповідні профілактичні заходи можуть запобігти розвитку захворювання. Серед психокорекційних впливів, здатних нормалізувати психоемоційний стан, запобігти розвитку ПТСР або підвищити ефективність лікувально-реабілітаційних втручань при цьому захворюванні, є використання зоотерапевтичних підходів, насамперед каніс- і фелінотерапії. Домашні тварини, які вже понад 30000 років живуть поруч із людиною, надають психологічну підтримку бійцям безпосередньо в зоні бойових дій і в закладах медико-соціальної реабілітації, дітям у лікарнях і притулках. Втім, ґрунтовних психологічних досліджень, які б переконливо доводили ефективність зоотерапевтичних втручань, у науковій літературі є обмаль, хоча в останні роки таких публікацій стає все більше, зважаючи на актуальність даного питання. Потреба в з'ясуванні психологічних механізмів впливу на психоемоційні стани людини спілкування з тваринами, розробці ефективних психокорекційних зоотерапевтичних методик, обумовили вибір теми дипломної роботи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Велика кількість досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, практиків присвячена вивченню зоопсихологічних механізмів. Так, актуальні проблеми ефективності психокорекційного впливу тварин досліджували у свої працях: Бурно М., Буш К., Гарнов В., Дьусбери Д., Каменченко П. та ін.

Мета статті – визначити особливості впливу на психоемоційні стани осіб із симптомами ПТСР каніс- та фелінотерапії, обґрунтувати зоопсихологічні механізми та визначити ефективність психокорекційного впливу тварин.

Виклад основного матеріалу. Зоотерапія - особливий напрямок медико-психологічної допомоги, що здійснюється завдяки фізіологічному та психологічному впливу тварин-асистентів [1]. Офіційно зоотерапія як метод була вперше використана в психіатричній лікарні «Йорк Ретріт» в Англії в кінці XVIII ст. [2]. Термін *pet therapy* (зоотерапія) ввів американський психіатр Борис Левінсон, коли виявив, що його пацієнти позитивно реагували на його собаку, яка перебувала в приймальні під час сеансу лікування. В середині 1950-х років лікування за допомогою тварин (зоотерапія або анімалотерапія) виокремилася в особливий напрямок в медицині. Дослідження, що проводяться останнім часом, підтверджують позитивний вплив тварин, насамперед, на психоемоційні стани людини. Протікання захворювання та результати його лікування, параметри «якості життя» пацієнтів істотно залежать від «внутрішньої картини захворювання», психологічного настрою, тому зоотерапія сприяє досягненню позитивних результатів у лікуванні багатьох хвороб. Її використовують, зокрема, при дитячому церебральному паралічу (ДЦП), олігофренії, затримках психічного розвитку, лікуванні синдрому залежності, розладах серцево-судинної системи, розладах спектру аутизму, гіперактивності, больовому синдромі, різних ураженнях головного і спинного мозку, поведінкових розладах, онкологічних захворюваннях, діабеті, посттравматичному стресовому розладі, депресивному синдромі різного генезу, а також для профілактики психічних порушень, для зняття нервової напруги і стресу. Отже, спектр застосування зоотерапії є досить широким. Основною відмінністю зоотерапії від традиційних методів лікування є те, що пацієнти налаштовані на спілкування з твариною, переживають сильні позитивні емоції, і тому легше переносять тривалі, неприємні, а часом і болючі медичні процедури [3]. Тобто, зоотерапія визнана ефективним допоміжним засобом терапії.

Психотерапевтичні ефекти взаємодії людини з тваринами розглядають з точки зору сприяння задоволенню базових особистісних потреб [4]. До числа провідних психологічних потреб людини, що задовольняються в контакті з тваринами, відносяться:

- потреба в реальному захисті або психологічній захищеності;
- потреба бути захисником;
- потреба в русі та активному способі життя;
- потреба в спільній активності;
- потреба в функціональних взаємодіях;
- потреба в домінуванні (рідше - в підпорядкуванні);
- потреба в проявах емоцій, в почуттях, а також естетичні потреби;
- потреба в спілкуванні;
- потреба в соціальних контактах (включаючи і відносини з господарями інших тварин);
- потреба в пізнанні специфіки іншого виду;
- потреба в самоствердженні (за різними критеріями).

Спостереження доводять, що спілкування з тваринами покращує стан здоров'я людини при різних захворюваннях та психологічних проблемах, зокрема:

- при серцево-судинних хворобах, - наприклад, є дані про те, що кішка може попередити серцевий напад і гіпертонічний криз, пришвидшити реабілітацію після інфаркту міокарду; погляджування кішки сприяє нормалізації тиску і пульсу;

- при стресі і втомі;

- при комунікативній деривації, - зокрема, американські вчені виявили, що люди з обмеженими можливостями в результаті каністерапії починають відчувати себе менш самотніми і більш незалежними, у них підвищується самооцінка, вони стають більш комунікабельними;

- при розладах спектру аутизму;

- при нервовому напруженні, - будь-які тварини допомагають долати стрес і нервову напругу завдяки тому, що допомагають людині переключити увагу, відволіктися від увагу негативної думки.

Американські вчені виявили, що сім'ї, в яких є домашні тварини, легше долають сімейні кризи і вирішують конфлікти, утримання тварини дає можливість більш близького спілкування, сприяє виникненню спільних інтересів. Крім того, багато людей «обговорюють» свої проблеми з вихованцями, не боячись осуду. Психологи вважають, що собака, виражаючи відданість господареві, надає йому неоціненну психологічну підтримку, порівняну з присутністю близької людини, а присутність собаки допомагає впоратись із завданням.

З'ясовано, що спів канарок знімає напругу, заспокоює нерви і підвищує настрої [5]. При неврозах, депресії, гастриті, виразці шлунка корисно просто сидіти біля клітки, слухати мелодійні трелі і спостерігати за птахами. А щебетання хвилястих папужок полегшує болі в серці.

Спостереження за рибками в акваріумі заспокоює і відновлює почуття душевної рівноваги після нервових зривів і психологічних потрясінь. Рибок корисно тримати людям, які страждають на неврози та депресію. Акваріум також сприяє покращенню мікроклімату в приміщенні.

Заводити гризунів рекомендують невпевненим в собі людям: спілкування з цими тваринами допомагає подолати замкнутість і комплекси. Тактильний контакт із ними розслабляє дрібну мускулатуру, знижує тривогу і агресію. Дітей вони вчать дбайливому відношенню, сприяють вихованню відповідальності.

В багатьох країнах створені спеціальні організації та центри, в яких проводиться зоотерапія. Спілкування з тваринами допомагає в лікуванні людей із фізичними або психічними захворюваннями. Сприятливий вплив тварин на організм людини визнано Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) [6].

Є багато різновидів зоотерапії, що розрізняються, насамперед, за видом тварин-асистентів. Серед цих різновидів виділяють чотири основні, найбільш

вживані та досліджені: іпотерапія, дельфінотерапія, каністерапія та фелінотерапія.

Іпотерапія - це вид анімалотерапії, який почав виокремлюватися ще з 18 ст. і використовує як основний лікувально-реабілітаційний засіб спілкування з кіньми та верхову їзду. Засновником іпотерапії вважається француз Ю. Лаллейр'я, який визначив іпотерапію як метод психосоматичної терапії, мета якого - допомогти досягненню рухової, психологічної незалежності, підвищити адаптаційну спроможність організму людини. Однак поштовхом до розвитку лікувальної верхової їзди послужила історія датської спортсменки Ліз Хартел. Після перенесеного поліомієліту вона була частково паралізована і, здавалося б, про спортивну кар'єру можна було забути назавжди. Але одного разу, коли Ліз привезли в інвалідному візку на іподром, вона все ж спробувала сісти на коня і навіть трохи проїхати на ньому. Через тиждень дівчина знову з'явилася на стайні, а потім знову і знову ... і так довгі 9 років. Результат перевершив всі очікування, незважаючи на те, що найоптимістичніші прогнози лікарів звучали так: ходити зможе, але тільки за допомогою двох палиць. У 1952 році на Олімпійських іграх в Гельсінкі Ліз Хартел завоювала срібну медаль з виїздки. Ліз відразу ж потрапила в поле зору журналістів, лікарів і, звичайно ж, тисяч хворих людей. Після чого спочатку в Європі, потім в США почали створюватися центри іпотерапії.

Основним діючим фактором іпотерапії є рухи коня, через які він діє на організм вершника. Іпотерапія застосовується при порушеннях рухової сфери, ураженні органів чуття, психоневрологічних захворюваннях, особливо таких, як шизофренія і епілепсія, аутизм, при розумової відсталості, післяопераційній реабілітації, різних порушеннях соціальної адаптації, девіантній поведінці, затримках психофізичного розвитку, афазії, втраті слуху або зору, розсіяному склерозі, поліомієліті, ДЦП, атаксії. Успіх іпотерапії пов'язаний з декількома факторами. Як показують дослідження (Д. Філіс, 1901; Б. Гржимек, 1977 та ін.), кінь сприйнятливий до багатьох емоційних реакцій людини. Для нього не настільки важливі слова, звернені до нього, скільки інтонація, з якою вони вимовляються. Для коня значимі зовнішній вигляд людини, її хода, жести. У цієї тварини хороша пам'ять, вона здатна до формування звички. Поведінка коня є досить передбачуваною. Отже, добре підготовлений кінь може давати вершнику відчуття стабільності. Це відчуття - основа для зняття страхів у дітей, особливо в тих, чие сприйняття картини світу порушене внаслідок травмуючого життєвого досвіду. Важливу роль у знятті страхів відіграє довіра. Довіряючи коневі, вершник покладається на те, що він упорається з тими змінами в середовищі, які неминуче виникають і з якими сам вершник поки впоратися не в змозі [7]. Людина на коні, потрапляє ніби в іншу систему координат: їй постійно доводиться шукати рівновагу. Приблизно так само, як вона це робила, коли вчилася тримати голову, сидіти, стояти і ходити. Кінь стає провідником людини в пошуках почуття рівноваги в умовах, що змінюються. Він є водночас і середовищеутворюючим фактором, і засобом, який допомагає

адаптуватися до цього середовища. Можна припустити, що подібне відбувається з новонародженою дитиною, яка потрапляє в зовсім нове середовище. Іпотерапія забезпечує розвиток почуття власної значущості і сили, коли пацієнт із обмеженими фізичними можливостями позбавляється механічної підтримки інвалідного крісла або милиць і здатний пересуватися на сильній тварині. Коні також використовуються в психотерапії для підвищення самооцінки людей і поліпшення соціальної компетентності, мобілізації уваги, зняття депресивного фону настрою і при багатьох інших проблемах. Верховна їзда викликає масу емоцій, відчуттів, переживань, які зачіпають не тільки вищі відділи кори головного мозку, а й глибинні мозкові структури. Це сприяє відновленню порушених нервових зв'язків, виникненню (формуванню) компенсаторних механізмів в проведенні нервових імпульсів.

Вид анімалотерапії з використанням собак отримав назву каністерапії. Позитивний вплив собак в сфері комплексу різних заходів по відновленню автономності, адаптації, працездатності і здоров'я людей з обмеженими фізичними і психічними можливостями в результаті перенесених (реабілітація) або вроджених (абілітація) захворювань є безперечним. Відмінною рисою собаки можна назвати відданість. Часто саме собака допомагає людині заповнити існуючий в її житті вакуум спілкування. Тварина виконує функцію психологічного заміщення, заповнюючи собою відсутність близької людини. Собака завжди рада спілкуванню з людиною, можливості перебувати поруч із нею, тому до собаки тягнуться і дорослі, і діти, які відчувають брак безумовної любові, які прагнуть до вільного прояву емоцій. За даними ряду авторів, хворій людині з проблемами спілкування часто легше спочатку налагодити контакт з собакою, істотою доброзичливою, прив'язливою і вдячною, яка приймає людину такою, якою вона є. Тому собак із реабілітаційною метою використовують у дитячих будинках, будинках інвалідів, будинках для людей похилого віку, стаціонарних лікувальних, реабілітаційних, оздоровчих закладах, і шляхом контакту пацієнтів з собаками, ігор, спеціальних процедур і вправ домагаються часом значного оздоровлюючого ефекту: локалізації стресу; поліпшення самопочуття; нормалізації артеріального тиску і обмінних процесів; зміни психологічних показників в позитивну сторону - зниження тривожності, підвищення адаптивності, комунікативності, позбавлення відчуття неповноцінності; зменшують ймовірність настання і прояви депресії; покращують координацію рухів хворих із ДЦП, тощо.

Собаки незамінні при роботі з дітьми, які страждають на аутизм. Використовувані як один із компонентів терапії, вони впливають на поведінку дітей, сприяють зниженню проявів аутизму, таких як занурення в себе. Започаткуванням каністерапії зобов'язана Борису Левінсону (Boris Levinson), дитячому психіатру з Нью-Йорка, який в 1964 р. спостерігав позитивний вплив спілкування з собакою на лікування дитини з аутизмом [8]. Натхненний доктор взяв собаку собі в «напарники» і почав практикувати зоотерапію для лікування психічних розладів у дітей. У 1977 році його

методикою скористалися психіатри Сем і Елізабет Корсон (Sam and Elizabeth Corson) з Огайо: замість стандартної терапії вони запропонували групі пацієнтів вибрати собі вихованців з сусіднього притулку для собак і щодня проводити з ними час. Вже через кілька тижнів багато хто відзначив, що відчують себе більш впевненими і незалежними [9]. В 1981 р. зоотерапія була успішно використана для лікування літніх людей. У Мельбурні в будинку для людей похилого віку поселили золотистого ретривера на прізвисько Хані - він миттєво став улюбленцем і кращим "антидепресантом" для людей похилого віку.

Програму психокорекції із застосуванням каніс- та фелінотерапії нами було апробовано в комплексі лікувально-реабілітаційних заходів осіб із симптомами ПТСР, які склали основну досліджувану групу і в яких попередні дослідження виявили патологічні психоемоційні стани, - депресивні, obsesивно-фобічні, агресивні, астеничні, вегетативні та інші порушення. Відмінності між основною та контрольною досліджуваними групами були істотними, статистично значимими. Повторне дослідження респондентів основної групи в динаміці, проведене після застосування психокорекційної програми на основі каніс- та фелінотерапії, виявило редукцію патологічних проявів.

Зокрема, дослідження за методикою САН показало нормалізацію показників за всіма трьома шкалами, - самопочуття, активності та настрою (Таблиця 1). При цьому, якщо показники самопочуття та настрою після зоотерапевтичної психокорекції підвищилися, то активності – навпаки, знизилися, однак це свідчення саме нормалізації співвідношень, узгодженості між процесами збудження та гальмування.

Таблиця 1

Показники самопочуття, активності та настрою (методика САН) у досліджуваних із симптомами ПТСР в динаміці до та після зоотерапевтичної психокорекції

СЕРЕДНІ ПОКАЗНИКИ						
Розрахункові дані	Самопочуття		Активність		Настрій	
	Основна група до психокорекції	Основна група після психокорекції	Основна група до психокорекції	Основна група після психокорекції	Основна група до психокорекції	Основна група після психокорекції
		3,4	4,9	6,1	5,5	3,3
F	45					
P	0,05					
t-критерій Стьюдента для пов'язаних сукупностей	t _{спостер} > t _{крит}		t _{спостер} < t _{крит}		t _{спостер} > t _{крит}	

Розрахований t-критерій Стьюдента за шкалами самопочуття та настрою методики САН перевищує табличний, що вказує на статистично значиму різницю між психічними станами основної досліджуваної групи до та після

зоотерапевтичної психокорекції. Натомість зміна показника активності в бік зменшення, хоч і може розцінюватися як тенденція до нормалізації цього показника, не є статистично значимою, розрахований t-критерій Стьюдента є меншим за табличний.

Наочно відмінності між психоемоційними станами досліджуваних основної групи до та після зоотерапевтичної психокорекції представлені на Рисунку 1.

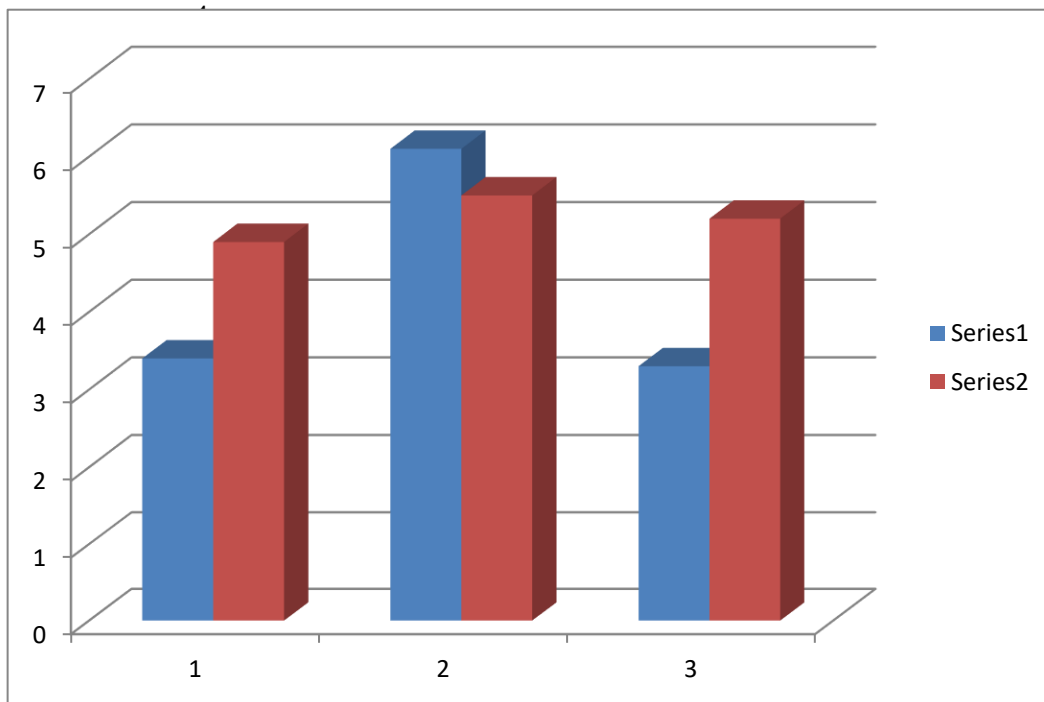

Рис. 1. Порівняння результатів дослідження за методикою САН осіб із симптомами ПТСР до (ряд 1) та після (ряд 2) зоотерапевтичної психокорекції (1- Самопочуття, 2- Активність, 3- Настрій)

Результати дослідження основної групи (осіб із симптомами ПТСР) в динаміці до та після зоотерапевтичної корекції за методикою самооцінки психічних станів Айзенка представлені в Таблиці 2.

Незважаючи на те, що за розрахунками методом математичної статистики різниця між показниками психоемоційних станів основної досліджуваної групи до та після зоотерапевтичної психокорекції виявилася статистично не значимою ($t_{\text{спостер}} < t_{\text{крит}}$) за даною психодіагностичною методикою, на діаграмі (Рис. 2) чітко простежується тенденція до нормалізації показників за всіма чотирма шкалами – особливо істотно зменшилися фрустрація та ригідність, значно знизився показник агресивності.

Таблиця 2

**Показники самооцінки психічних станів за методикою Айзенка
 у досліджуваних із симптомами ПТСР в динаміці до та після
 зоотерапевтичної психокорекції**

Показник (середнеарифметичне по групі)	Тривожність	Фрустрація	Агресивність	Ригідність
Група Досліджуваних				
Основна до психокорекції	18,6	12,8	18,5	19,2
Основна після психокорекції	10,7	11,2	12,3	12,6
F	45			
P	0,05			
t-критерій Стьюдента для непов'язаних сукупностей	tпостер <tкрит	tпостер <tкрит	tпостер <tкрит	tпостер <tкрит

Зниження в досліджуваних основної групи після зоотерапевтичної психокорекції рівня ригідності сприяє підвищенню ефективності лікувально-реабілітаційного процесу, тому що дозволяє відволіктися від психотравмуючих думок, полегшує редукцію тривожних та агресивних симптомів.

Дослідження основної досліджуваної групи в динаміці до та після зоотерапевтичної корекції за допомогою тесту «Схильність демонструвати некеровану емоційну збудливість» показало, що психокорекція сприяла зменшенню показника імпульсивності в бік нормалізації, з 10,6 до 7,3 балів, як видно з Рисунку 3.

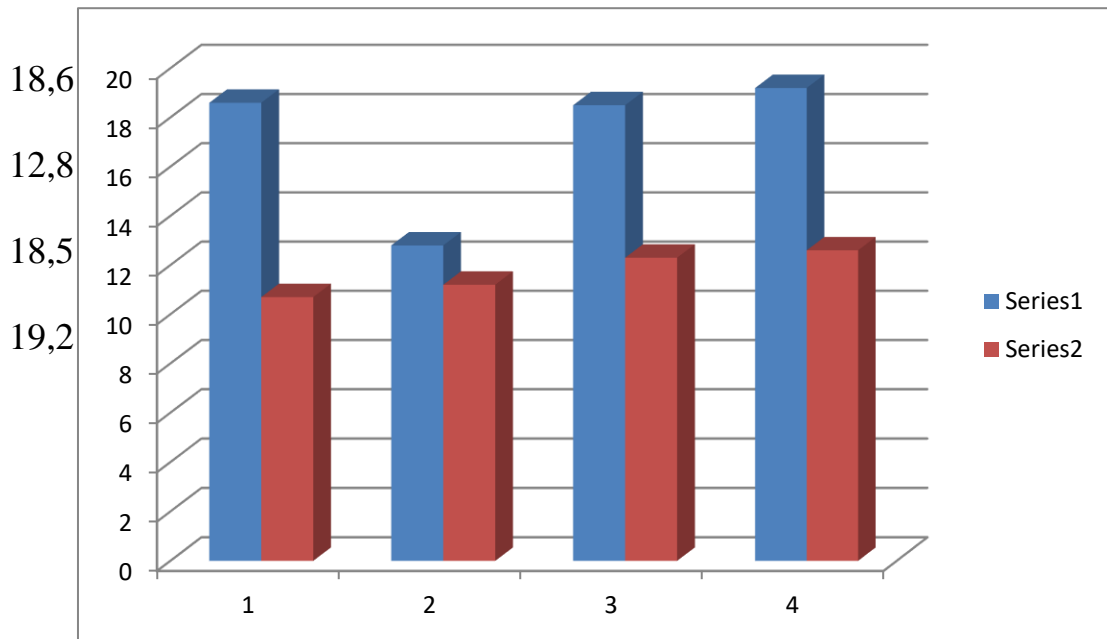

Рис. 2. Показники психічних станів за методикою Айзенка основної досліджуваної групи до (ряд 1) та після (ряд 2) зоотерапевтичної психокорекції (1- Тривожність, 2- Фрустрація, 3 – Агресивність, 4 – Ригідність).

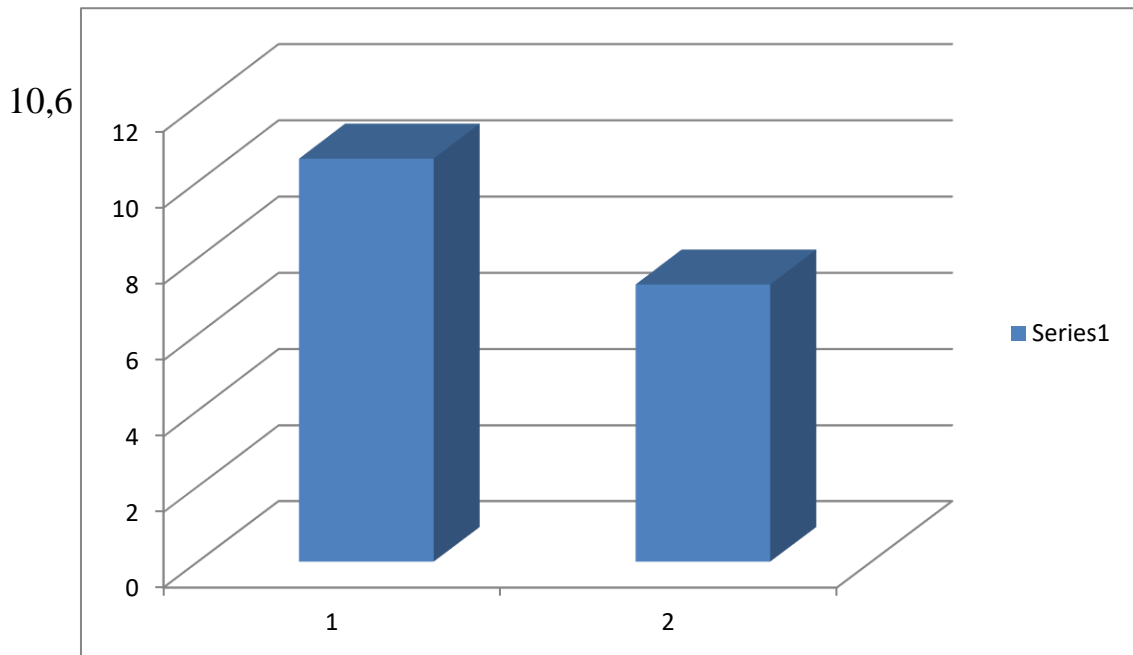

Рис. 3. Порівняння середніх показників імпульсивності основної досліджуваної групи до зоотерапевтичної психокорекції (1) та після неї (2)

Висновки. Таким чином, взаємодія з людини з тваринами має глибокий характер, що обумовлює ефективність використання анімалотерапії для лікування різноманітних психологічних і психофізіологічних травм.

Література:

1. *Логановський К.М.* Нейропсихіатричні наслідки Чорнобильської катастрофи: сучасний стан доказів // К.М. Логановський.- Український медичний часопис, 2008.- № 6(68), XI-XII, С. 44- 51.
2. Палмер Дж. Ваша собака Дж. Палмер.- М.: Мир, 1988.- 247 с.
3. *Gurvits TV, Gilbertson MW, Lasko NB, et al.* Neurologic soft signs in chronic posttraumatic stress disorder. *Arch Gen Psychiatry.* Feb 2000;57(2):181-186.
4. *Levinson B. M.* The dog as a co-therapist / Boris Mayer Levinson.- М.: Mental Hygiene, 1962 // Електронний ресурс.- режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Канистерапія>
5. *Litz BTWL, Wang J, Bryant R, Engel CC.* A therapist-assisted Internet self-help program for traumatic stress. *Prof Psychol Res Pr.* December 2004;35(6):628-634.
6. *Lorenz K.* Evolution and modification of behavior. Chicago, University of Chicago press, 1965.- pp. 29-48.
7. *Milad MR, Quirk GJ.* Neurons in medial prefrontal cortex signal memory for fear extinction. *Nature.* Nov 7 2002;420(6911):70-74.
8. *Pichot T., Coulter M.* Animal Assisted Brief Therapy: A solution-Focused Approach / Teri Pichot, Marc Coulter.- USA: The Haworth Press, Inc., 2007 // Електронний ресурс.- режим доступу: www.worldcat.org/.../animal-assisted-brief-therapy-a-solutio.
9. Іван Бахов, Євген Романенко , Ірина Жукова, Анастасія Пасько САНІТАРНО-ГІГІЄНИЧНІ ВИМОГИ ДО ПРИМІЩЕННЯ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ. *Наукові перспективи.* – № 4(10) 2021. – с. 309-317.

References:

1. Loganovs'kij K.M. Nejropsihiatrichni naslidki Chornobil's'koї katastrofi: suchasnij stan dokaziv // К.М. Loganovs'kij.- Ukraїns'kij medichnij chasopis, 2008.- № 6(68), XI-XII, С. 44- 51.
2. Palmer Dzh. Vasha sobaka Dzh. Palmer.- М.: Mir, 1988.- 247 s.
3. *Gurvits TV, Gilbertson MW, Lasko NB, et al.* Neurologic soft signs in chronic posttraumatic stress disorder. *Arch Gen Psychiatry.* Feb 2000;57(2):181-186.
4. *Levinson B. M.* The dog as a co-therapist / Boris Mayer Levinson.- М.: Mental Hygiene, 1962 // Elektronnij resurs.- rezhim dostupu: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Kanisterapija>
5. *Litz BTWL, Wang J, Bryant R, Engel CC.* A therapist-assisted Internet self-help program for traumatic stress. *Prof Psychol Res Pr.* December 2004;35(6):628-634.
6. *Lorenz K.* Evolution and modification of behavior. Chicago, University of Chicago press, 1965.- rr. 29-48.
7. *Milad MR, Quirk GJ.* Neurons in medial prefrontal cortex signal memory for fear extinction. *Nature.* Nov 7 2002;420(6911):70-74.
8. *Pichot T., Coulter M.* Animal Assisted Brief Therapy: A solution-Focused Approach / Teri Pichot, Marc Coulter.- USA: The Haworth Press, Inc., 2007 // Elektronnij resurs.- rezhim dostupu: www.worldcat.org/.../animal-assisted-brief-therapy-a-solutio.
9. Ivan Bahov, Evgen Romanenko , Irina Zhukova, Anastasija Pas'ko SANITARNOGIGIENICHNI VIMOGI DO PRIMISHhENNJa DOShKIL"NIH NAVChAL"NIH ZAKLADIV. *Naukovi perspektivi.* – № 4(10) 2021. – s. 309-317.